

BİR İNSAN HAKLARI İHLALİ VE AYIRIMCILIK BİÇİMİ OLARAK TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ VE KALIPYARGILARI: CEDAW ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME^{doi}

GENDER ROLES AND STEREOTYPES AS A HUMAN RIGHTS VIOLATION AND A FORM OF
DISCRIMINATION: A REVIEW IN THE FRAMEWORK OF THE CEDAW

A. Aslı ŞİMŞEK*

Makale Bilgi

Gönderilme: 07/06/2020
Kabul: 14/09/2020

Anahtar Kelimeler

Toplumsal Cinsiyet
Rolleri,
İnsan Hakları
Hukuku,
CEDAW.

Article Info

Received: 07/06/2020
Accepted: 14/09/2020

Keywords

Gender Stereotypes,
Human Rights Law,
CEDAW.

Özet

Cinsiyetlerin, farklı fiziksel, biyolojik, cinsel, sosyal fonksiyonlarına göre toplumsal ve kültürel olarak inşası, toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargıları ve rolleri oluşturmaktadır. Bu roller ve kalıpyargılar, bir insan topluluğunun özellikleri, rolleri, nitelikleri hakkındaki önyargılardan oluştuğundan, bazı durumlarda insan haklarından eşit şekilde istifade etmeyi engellemekte ve insan hakları ihlallerine yol açmaktadır. Kalıpyargıların ve rollerin özel bir görünümü olan toplumsal cinsiyet temelinde bir sorunsallaştırma ve kavramsallaştırma yapılması gerekmektedir. Buna karşın konu, ulusal hukuk literatürü ve uygulamasında yeterli ilgiyi görüp tartışılmamıştır. Uluslararası ve bölgesel insan hakları koruma mekanizmaları bu konuyu gündeme getirme ve tartışma olanağı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırıcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW)'nin dönüştürücü etkisi çerçevesinde toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargıları ve rolleri bir insan hakları ihlali ve ayırıcılık biçimi olarak kavramsallaştırarak bunlarla mücadelede hukuki bir yol haritasını tartışmaya açmaktır. Bu kapsamda toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıpyargıları, tanımlanmış, devletin yükümlülükleri açıklanmış, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri incelenmiştir.

Abstract

Gender stereotypes and roles are social and cultural constructions of genders according to their different physical, biological, sexual, social functions. Because these stereotypes and roles consist of assumptions about the characteristics, roles or qualities of a group or community, in some cases they prevent equal enjoyment of human rights and lead to human rights violations. Thus, it is essential to conceptualize the specific form of stereotyping based on gender. Despite the fact that international and regional human rights mechanisms have been highlighting the importance of the subject, there is not enough attention at the domestic level. Accordingly this paper aims to bring the concept of gender stereotypes and roles as a type of human rights violation and a form of discrimination in the framework of the transformative impact of the CEDAW into question. Furthermore, the analysis will consider the definition of the gender based stereotypes and roles, the obligations of states, the challenges in human rights practice and how to contest them.

I. GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu hukuk sisteminde oluşturulan ve pekiştirilen toplumsal cinsiyet rollerinden ve kalıpyargılarından¹ (TCRK) kaynaklanan insan hakları ihlallerini ve ayırimcılık biçimlerini tartışmak oluşturmaktadır. Literatürde uzunca bir süre “human rights” (insan hakları) kavramı yerine “rights of men” (erkeklerin hakları) kavramının kullanılmasında ısrar edilmesi, hatta İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi tasarısında “human” (insan) sözcüğü yerine “man” (erkek) sözcüğünün kullanılmak istenmesi, insan hakları hukukunda da erkek egemenliğine dayalı hiyerarşinin kemikleşmiş olduğunu göstermektedir.²

Aynı zamanda TCRK kavramının mahkeme kararlarında da yeterli ölçüde tartışılmadığı görülmektedir.³ Buna karşın TCRK’yi tanımlayabilmek, TC kaynaklı hak ihlallerini ve ayırimcılığı görmemizi sağlayacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada nötr ve tarafsız olduğu izlenimini veren hukuka TC gözlüğüyle bakılmakta ve yönetsel olarak hukukun eşitsizliklere yol açan eril dilini açığa çıkarmak amaçlanmaktadır.⁴ Hukukun taşıyıcısı olduğu önyargıların ve kalıpyargıların neler olduğu sorusundan yola çıkılarak bu çalışmada TCR’nin yol açtığı eşitsizliğin ve ayırimcılığın bir fotoğrafı çekilmeye çalışılmaktadır. Bu fotoğraf çekilirken konuya hak temelli yaklaşım⁵ çerçevesinde bakılmakta olup feminist hukuk kuramı perspektifinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Türkiye’nin de tarafı olduğu CEDAW’ın cinsiyetçilikle mücadelede öngördüğü yol haritası takip edilmektedir. Yine Avrupa bölgesi insan hakları rejimindeki gelişmelerden istifade edilmektedir. Bu noktada ilk olarak TCRK’nin ne demek olduğu, insan hakları ve ayırimcılıkla ilişkisi ele alınarak kavramsal çerçeve ortaya konulmaktadır. TCRK’nin yol açtığı ihlaller karşısında, ihlallerin önlenmesinde devletin yükümlülükleri incelenmekte; mevzuatta ve yargılamada hak temelli yorumun nasıl olması gerektiği tartışılmaktadır. Yapılan tespitler kapsamında olanaklar, zorluklar ve çözüm önerileri üzerinde durulmaktadır.

II. TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI ROLLER, KALIPYARGILAR VE BUNLARIN İNSAN HAKLARI İLE İLİŞKİSİ

Genel olarak kalıpyargılar, insanlar için sınıflandırma ve dünyayı anlama kolaylığı sunsa da (örneğin basketbol oyuncularının uzun boylu olur)⁶; bazı durumlarda toptancı ve insan harcanmasına yol açıcı önyargılara dayandığından kişinin biricikliğinden bağımsız olarak bu rollere göre değer biçmelere maruz bırakmakta, ayırimcı pratiklere dönüşmekte (örneğin Romanlar hırsız olur), kişileri belli rollere girme baskısı altına almaktadır (fazla kilolu insanlar tembeldir⁷, kadınlar dedikoducudur).

İnsanların ve grupların ırk, etnisite, cinsiyet, dış görünüş, yaş, tutum ve davranış gibi çeşitli özelliklerine göre zihinde bir gruba/kümeye dahil edilmesi söz konusu olabilir. Bu durum, insan zihninin sınıflandırarak değerlendirme yapmasıyla ilgilidir. Ancak yapılan araştırmalar, özellikle hukuk eliyle yeniden üretilen kalıpyargıların bir kısmının insan hakları ihlallerine yol açtığını göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde kalıpyargıların ve rollerin özel bir görünümü olan TC temelinde sorunsallaştırma ve kavramsallaştırma yapılmıştır.

¹ Çalışmanın bu kısmından itibaren devamında “toplumsal cinsiyet rolleri” ve “toplumsal cinsiyet kalıpyargıları” kavramları birlikte kullanıldığında TCRK, toplumsal cinsiyet kavramı TC, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı TCE şeklinde kısaltılmıştır. Kavramların ayrı ayrı kullanıldığı yerlerde ihtiyaç duyulduğunda toplumsal cinsiyet rolleri TCR, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları TCK şeklinde kısaltılmıştır.

² DİNÇKOL, Bihterin Vural: “Kadının İnsan Hakları”, İnsan Hakları Hukuku ve Kadın, Dinçkol, Bihterin Vural (der.), İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul 2003, s.14-15.

³ Avrupa İnsan Hakları Rejimi bakımından bu konuda bir tespit için bkz. TIMMER, Alexandra: Strengthening the Equality Analysis of the European Court of Human Rights: The Potential of the Concepts of Stereotyping and Vulnerability (Strengthening the Equality Analysis), Dissertation submitted in order to obtain the degree of Doctor of Law, Ghent University Faculty of Law, February 2014, s.59.

⁴ BARTLETT, Katharine T.: “Feminist Legal Methods”, Harvard Law Review, 103(4), 1990, s.837; SCALES, Ann: “Feminist Legal Method: Not So Scary”, UCLA Women’s LJ, 2(1), 1992, s.10-11.

⁵ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: “Principles and Guidelines for A Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies”, HR/PUB/06/12, İsviçre 2006, s.9 ve 17.

⁶ TIMMER, Alexandra: “Judging Stereotypes: What The European Court Of Human Rights Can Borrow From American and Canadian Equal Protection Law” (Judging Stereotypes), The American Journal of Comparative Law, 63(1), 2015, s.240.

⁷ TIMMER, Strengthening the Equality Analysis, s.47.

A. İnsan Hakları Bağlamında TCRK'nin Tanımı ve Niteliği

Toplumsal cinsiyet ve ilgili diğer kavramlar, yaklaşık altmış yıldır hukuk gündeminde olmasına karşın, özellikle ülkemizde ne norm koyulması ne de yorumlanması aşamasında yerleşmiş bir kavram seti oluşmuştur. Aynı zamanda hem genel olarak hukuk literatüründe hem de belirli olarak insan hakları literatüründe yeterince tartışılmış bir kavram olmaması, hukuk sistemimizin halen kavrama ve terminolojiye yabancı olduğunu göstermektedir.⁸

Genel olarak kalıpyargı veya stereotip bir insan topluluğunun özellikleri, rolleri ve nitelikleri hakkındaki önyargılar olarak ele alınmaktadır.⁹ Kadınlığa ve erkekliğe ilişkin kalıpyargılar ise cinsiyetçi tutum ve davranışlara dönüşebilmekte ve TCR olarak icra edilebilmektedir. Saha araştırmaları göstermektedir ki bu roller, kadının erkeğe göre hiyerarşik olarak daha aşağıda ve erkeğin ise kadına göre daha avantajlı bir yerde konumlandırılmasıyla sonuçlanmaktadır.¹⁰ Bir cinsiyetin diğerine göre TCRK aracılığıyla erkek egemenliğinin kurulmasında baskılanması, farklılıklarının vurgulanarak değersizleştirilmesi veya nesneleştirilmesi şeklinde düşmanca söz, davranış veya tutumlar olabileceği gibi; TCRK'ye bağlı olarak erkeğin kadını anne veya eş olarak koruması, kadınların erkeklere göre farklılıklarının abartılarak kutsallaştırılması veya kadına cinselliğe dayalı olarak bağlılık ve sevgi duyma şeklinde korumacı söz, davranış ve tutumlar da söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla toplumsal veya bireysel olarak TCRK, düşmanca veya korumacı cinsiyetçilik olarak karşımıza çıkabilmektedir.¹¹

İnsan hakları hukuku bakış açısıyla TCRK'yi ele alan Cook ve Cusack, kalıpyargıyı “belirli bir insan topluluğu tarafından sahiplenilen, icra edilen veya etmeleri beklenen niteliklere veya özelliklere ilişkin genelleştirilmiş görüş veya önyargılar” olarak tanımlamaktadırlar.¹² İşte belirli gruplara atfedilen bu roller ve nitelikler, o grubun mensuplarının kişisel özelliklerinden bağımsız olarak, söz konusu grup üyelerinin her birine atfedilmektedir.¹³ Dolayısıyla bireyi benzersiz veya biricik yapan kişiliğine ilişkin tüm yönler, o bireyin içinde tanımlandığı gruba atfedilen genelleştirmeler ve önyargılar lensi tarafından filtrelenmektedir.¹⁴

Bu durumda TCR, kadınların ve erkeklerin farklı fiziksel, biyolojik, cinsel ve sosyal fonksiyonlarına göre toplumsal ve kültürel olarak inşasıyla ilgilidir.¹⁵ Konumuz bakımından bireylerin özelliklerini, kabiliyetlerini, ihtiyaçlarını, taleplerini ve içinde buldukları koşulları, temel hak ve özgürlüklerini inkar edecek şekilde görmezden gelmeye yol açmakta ve TC hiyerarşileri yaratmakta ise TCR'nin sorunsallaştırılması gerekmektedir.¹⁶

Toplumsal cinsiyet de dahil olmak üzere kalıpyargılara dayalı rollerin mutlaka olumsuz çağrışım yaptığına, negatif veya istatistiksel olarak geçersiz olduğuna ilişkin yaygın bir kanı hakimdir. Ancak kalıpyargıların mutlaka negatif veya geçersiz olması gerekmemektedir. Literatürde negatif ve pozitif kalıpyargılar¹⁷ gibi ayrımlardan söz edilmektedir. Timmer,

⁸ UYGUR, Gülriiz/ÖZDEMİR, Nadire: “Giriş”, Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Uygur, Gülriiz/Özdemir, Nadire (ed.), 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2019, s.7.

⁹ TIMMER, Alexandra: “Gender Stereotyping in the Case Law of the EU Court of Justice” (Gender Stereotyping in the Case Law), European Equality Law Review, (1), 2016, s.37.

¹⁰ GLICK, Peter, et al: “Why Do Women Endorse Honor Beliefs? Ambivalent Sexism and Religiosity As Predictors”, Sex Roles, 75(11-12), 2016, s.545; SAKALLI UĞURLU, Nuray: “Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması” (Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği), Türk Psikoloji Dergisi, 17(49), 2002, s.48.

¹¹ SAKALLI UĞURLU, Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği, s.49. Bir saha araştırmasının sonuçları için bkz. ŞİMŞEK, A. Aslı/SONGUR, Damla: “Cinsiyetçilik, Cinsel Taciz ve Saldırıya Karşı Kadın Çalışma Merkezlerinin İşlevi: Bir Saha Çalışmasının Düşündürdükleri”, Üniversitelerde Cinsel Taciz ve Saldırıyla Mücadele: CTS Çalışmaları, Uygur, Gülriiz/Şimşek, Hülya, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, KKTC 2018, s.25- 43.

¹² COOK, Rebecca J./CUSACK, Simone: Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives (Gender Stereotyping), University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010, s.9.

¹³ TIMMER, Gender Stereotyping in the Case Law, s.38.

¹⁴ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.9.

¹⁵ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.20. 2010'lardan itibaren küresel düzeyde hukuk aracılığıyla TC kaynaklı insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmaya ilişkin normatif standartları belirlemeye yönelik çalışmalar yürüten Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği de aynı tanımları benimsemektedir. Bkz. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagars/Gender_stereotyping.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).

¹⁶ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.20.

¹⁷ PERLIN, Michael: “My Sense of Humanity Has Gone Down The Drain’ Stereotypes, Stigma and Sanisms”, Stereotypes and Human Rights Law, Brems Eva/Timmer, Alexandra (ed.). Intersentia, UK 2016, s.98.

çalışmasında karşılaştırmalı hukuktan yararlanarak dörtlü bir ayırım yapıldığından bahsetmektedir¹⁸: Kalıba/role sokma (role-typing), yanlış kalıpyargılar (false stereotypes), istatistiksel kalıpyargılar (statistical stereotypes) ve buyurucu kalıpyargılar (prescriptive stereotypes). Örneklendirmek gerekirse; “kadınlar evi çekip çevirir, erkekler ise ekmek parası kazanır”, bir kalıba sokmadır. Buna göre kalıba sokma, bir gruba dahil olan insanların uyması beklenen uygun rol ve davranışlara ilişkin varsayımlardır. Yanlış kalıpyargılar, bilinçli veya bilinçsiz olarak sahip olunan önyargılara dayanmaktadır; negatif olup olmadıkları tam olarak söylenemese de ampirik olarak geçersizdirler. Örneğin “kadınlar ateşli silahları kullanmaktan acizdirler” veya “kadınlar kürtaj yaptırdıkları takdirde pişman olurlar”. İstatistiksel kalıpyargılar ise bir grubun bütünü hakkında istatistiksel bir gerçeği yansıtmakla beraber, kişinin bireyselliğini ve kendine özgü durumunu tam olarak yansıtmamaktadır. Örneğin “kadınlar evde bakım işlerinin çoğunu üstlenirler”, “erkekler fiziksel olarak kadınlardan daha güçlüdür”. Buyurucu kalıpyargılar ise bireylerin, ilişkili oldukları ve azınlıkta kalanı asimile etme potansiyeli olan baskın grubun kurallarına uyum sağlamaları için bu bireylere şart koşulan belirli davranış veya görünüm biçimidir.¹⁹ Örneğin “hava hosteslerinin yaşı kırkı geçtiğinde işlerine otomatik olarak son verilmelidir” yargısında olduğu gibi kadınların güzel görünüşlü olması gerektiğine ve kırk yaşından sonra (yaş aldıklarında) güzelliklerini kaybettiklerine ilişkin bir kalıpyargı söz konusudur.²⁰

Pek çok kalıpyargı eşzamanlı olarak birden fazla biçim altında sınıflandırılabilir. Örneğin “kadınlar ev içi işlerden sorumlu iken erkekler evin geçimini sağlarlar” kalıpyargısı eşzamanlı olarak kalıba sokma, buyurucu ve istatistiksel bir yargıdır. Adı geçen dört tür kalıpyargı da kesişimsel olabilir. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet, başka baskı sistemleriyle belirli kalıpyargıları üretmek üzere kesişir. Örneğin sadece genç kadınlar çekici olur²¹, engelli kadınlar aseksüeldir, seks işçisi kadınlar tecavüz suçuna maruz kalan olmaz, lezbiyenler erkek kılıklı olur gibi. Türü ne olursa olsun, bu toptancı yaklaşımlar, insanın kendine özgü değerinin görmezden gelinmesine yol açmaktadır. Bu da gündelik hayat ilişkilerinden devlet politikalarına kadar her düzeyde hak ihlallerine ve insan harcanmasına neden olmaktadır.

Özetlemek gerekirse TCK, “kadınlar ve erkeklerin icra etmesi gereken veya icra ettikleri, sahip olmaları beklenen veya sahip oldukları özellikler veya nitelikler hakkındaki önyargı veya genelleştirilmiş görüş” tür. TCR ise “kadın veya erkek bir bireye belirli özellikleri, nitelikleri veya rolleri sadece o bireyin kadın veya erkek sosyal grubuna dahil olmasından ötürü atfetme pratiği”dir.²² Kalıpyargılar, basmakalıp inanış ve klişeler olarak karşımıza çıkmaktayken roller, pratikte sergilenen tutum ve davranışlarla ilgilidir.

B. Bir Ayırmıcılık Biçimi Olarak TCRK’nin Görünümleri

Ayırmıcılık, insan hakları hukukunda “ayırmıcılık yasağına hak” bağlamında değerlendirilen, eşitlik ilkesiyle birlikte düşünülen, fakat belirli noktalarda ondan farklılaşan bir insan hakları ihlali biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Herkesin, tüm verili koşullarıyla eşit olduğu varsayımından yola çıkan, eşit durumda olanların eşit muamele görmesini ve ayırmıcılık yapılmadığı sürece mevcut durumun korunmasını eşitliğin varlığı için yeterli sayan”²³ eşitlik anlayışına göre ayırmıcılık yapılmadığı sürece eşitlik mevcuttur. Eşitlik ilkesi ve ayırmıcılık yasağına yüklenen yaygın anlam bu olmakla birlikte; böyle bir “şekli eşitlik” anlayışı, ayırmıcılığı ayırksı bir olay olarak değerlendirirken yapısal eşitsizlikleri göz ardı etmektedir.²⁴ Bu bağlamda eşitlik ilkesinin salt şekli eşitlik olarak yorumlandığı her somut olayda “var olan uygulamalarda yapısal herhangi bir değişiklik öngörme”nin gerekli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Eşitliğin asgari ölçüsünün yasa önünde eşitlik olarak anlaşıldığı şekli eşitlik anlayışına göre ayırmıcılık yasağı zorunludur. Fakat

¹⁸ TIMMER, Judging Stereotypes, s.255.

¹⁹ TIMMER, Judging Stereotypes, s.258.

²⁰ TIMMER, Gender Stereotyping in the Case Law, s.38.

²¹ TIMMER, Gender Stereotyping in the Case Law, s.38.

²² CUSACK, Simone: Gender Stereotyping as a Human Rights Violation, United Nations Human Rights, Office of the High Commission, Año 2013, s.8-9.

²³ GÜL, İdil Işıl/KARAN, Ulaş: Ayırmıcılık Yasağı: Kavram, Hukuku, İzleme ve Belgeleme (Ayırmıcılık Yasağı), Yeşiladali, Burcu/Ayata, Gökçeçiçek (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.6.

²⁴ GÜL/KARAN, Ayırmıcılık Yasağı, s.5-6.

eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için gerekli olan, buna karşın devletin “dokunması/karışması/müdahalesi” olarak değerlendirilen bir yükümlülük olarak geçici özel önlemler alınması nosyonu yerleşik ve kurumsal hale gelememiştir.²⁵

Konumuz bakımından TCR, farklı özelliklere, kabiliyetlere, ihtiyaçlara, koşullara sahip insanları baskın TCK’ye göre şekillenen rollere uymaya zorlamaktadır. Bu anlamda şeklen eşit haklara sahip bireyler, gerçekte ayırmacılıklara maruz kalmaktadır. TCR, bir ayırmacılık ve eşitsizlik biçimi olarak (örneğin, hukuk kuralları veya politikalar babaların çocuk bakım izni alması konusunda cesaret kırıcı nitelikteyse), ayırmacılığın meşrulaştırılmasında (örneğin, devletler, anneyle çocuk arasında özel bir bağ olduğu ve çocuk bakımından öncelikle annelerin sorumlu olduğu gerekçesiyle ilk örnekteki hukuku ve politikayı haklılaştırıyorsa) veya daha sonra ortaya çıkacak eşitsizliği pekiştiren bir husus şeklinde (örneğin, anneyle çocuk arasında özel bir bağ olduğundan hareketle kadınların öncelikli işinin çocuk bakımı olmasına sürekli biçimde zorlanmaları) karşımıza çıkabilmektedir.²⁶

Liberal demokratik geleneğin taşıyıcısı olan modern hukuk sistemleri, bugüne kadar eşitliği, cinsiyetten dolayı sistematik ikincilleştirmeden özgürlük yerine, cinsiyeti dikkate almaksızın muamele edilmesine ilişkin bir özgürlük olarak anlamıştır.²⁷ Cinsiyetin dikkate alınmadığı “soyut birey” anlayışı ise tarihsel olarak “insan” a değil, “*iktidar ilişkileri içinde egemen olanı temsil eden somut ‘erkek, burjuva ve beyaz’ insan*” a gönderme yapmaktadır.²⁸ Fakat statülere dayalı hiyerarşiyi redde dayanan liberalizmin şekli eşitlik anlayışı, gerçek hayatta cinsiyete dayalı hiyerarşiler inşa eden ataerkiyle mücadele etmede yeterli olmamaktadır.²⁹ Örneğin, hamilelik gibi kadınlığa özgü durumlar, işgücünde eşit işe eşit ücretin ihlaliyle sonuçlanan cinsiyete dayalı ayırım gibi yapısal sosyal dezavantajlar veya dünya genelinde sistematik olarak tolerans gösterilen kadına yönelik şiddet gibi gerçek hayat zorluklarının üstesinden gelmekte şekli eşitlik anlayışı yeterli olmamaktadır.³⁰

Kadına karşı ayırmacılığı düzenleyen CEDAW m.1’e göre ayırmacılık iki türlü karşımıza çıkar: (i) Kadın-erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran *toplumsal cinsiyete dayalı* herhangi bir “*ayırım, dışlama veya kısıtlama*”nın varlığı durumunda veya (ii) bir yasa, politika veya uygulama *görünüşte nötr olmakla birlikte, aslında toplumsal cinsiyete dayalı bir kalıpyargının taşıyıcısı* ise kadın-erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma etkisi yarattığı durumda kadına karşı ayırmacılık meydana gelmektedir.³¹

O halde CEDAW’da mahiyeti ortaya konulan ayırmacılığın “*ayırım, dışlama veya kısıtlama*” şeklinde ifade edilen görünümüne değinilmelidir. Çünkü uygulamada yasanın, politikanın veya idari pratiğin bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelip gelmediğinin tespit edilebilmesi gerekmektedir. İnsan hakları açısından kabul edilemez bir ayırım dendiğinde, evli kadınların işe alınmasını veya işinde yükselmesini yasaklayan istihdam politikasının benzer bir kısıtlamayı erkekler için de öngörmemiş olması, hamilelik veya doğum sürecinde sadece kadınların ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini ihmal eden veya görmezden gelen yasa, politika veya uygulama örnekleri düşünülebilir.³² Kadınların dışlanmasına örnek olarak belirli mesleklere ve işlere kadınların girişini yasaklayan yasalar gösterilebilir. Ayırmacılık anlamına gelen

²⁵ GÜL/KARAN, Ayırmacılık Yasağı, s.6; FINEMAN, Martha Albertson: “The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition”, Yale Journal of Law and Feminism, 20(1), 2008, s.2.

²⁶ TIMMER, Gender Stereotyping in the Case Law, s.39.

²⁷ EDWARDS, Alice: Violence Against Women Under International Human Rights Law, Cambridge University Press, New York 2011, s.142-143.

²⁸ DİNÇKOL, “Kadının İnsan Hakları”, s.14; DEMİR, Nazlı Hilal: Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s.126.

²⁹ ROMANY, Celina: “State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law”, Cook, Rebecca (ed.), Human Rights of Women: National and International Perspectives, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1994, s.87.

³⁰ EDWARDS, Alice: “Violence Against Women as Sex Discrimination: Judging The Jurisprudence of the United Nations Human Rights Treaty Bodies”, Texas Journal of Women and the Law, 18(1), 2008, s.16.

³¹ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.105.

³² COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.108.

kısıtlamalar dendiğinde annenin velilik hakkını babanın ölümü sonrasında tanıyan yasa hükmü, kadınların sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlayan norm veya uygulama, kadına karşı şiddet vakalarında özen yükümlülüğüne aykırı uygulama gibi örnekler karşımıza çıkmaktadır.³³

Ayrımcılığın ikinci görünüm biçimi ise yasa, politika veya uygulamanın görünüşte nötr ve fakat toplumsal cinsiyete dayalı bir kalıpyargının taşıyıcısı olması durumudur. Buna göre devletin yasama, yürütme veya yargı organlarının, kadınların ve erkeklerin nasıl davranmaları veya toplumda hangi rolleri icra etmeleri gerektiğine ilişkin bir tercihi olabilir; ancak eşitliğe ve ayrımcılık yasağına hak, devlete herhangi bir organının bu tercihleri yasa, politika veya uygulamalar aracılığıyla kadın veya erkek hiç kimseye dayatmama yükümlülüğü getirmektedir. Eşitliğe ve ayrımcılık yasağına hak, yasa, politika ve pratikler tarafından kadınların ve erkeklerin hem kadınlık ve erkeklik konusundakiler de dahil kendi yaşamlarına ilişkin tercihlerine saygı gösterilmesini hem de katı bir kadınlık veya erkeklik anlayışına mahkum edilmemelerini kapsamaktadır.³⁴

Devletlerin kadına karşı ayrımcılık yasağı konusundaki yaklaşımlarının nasıl olması gerektiğini ortaya koyan CEDAW Komitesi'nin 25 Numaralı Genel Tavsiye Kararı'na göre ayrımcılık, hem doğrudan hem de dolaylı ayrımcılık olarak anlaşılmalı ve kadınların toplumdaki *de facto* durumlarının iyileştirilmesini de içermelidir.³⁵ CEDAW'ın eşitlik ilkesini dönüştürücü kendine özgü yaklaşımını, kendi bünyesindeki insan hakları alanına uygulayan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 16 Numaralı Genel Yorum'unda cinsiyete dayalı ayrımcılığın, örneğin hamilelik gibi biyolojik farklılıklarından dolayı kadınları işe almaktan imtina etme veya kadınların erkeklere göre işlerine bağlılık konusunda daha zayıf oldukları gibi basmakalıp varsayımlardan dolayı kadınları erkeklere göre daha düşük statülü işlerde çalıştırma gibi farklı muameleden kaynaklanabileceğini kabul etmektedir.³⁶

Önyargılar ve kalıpyargılardan kaynaklanan farklı muamele, her zaman ayrımcılık oluşturmayabilir. Bu durumda CEDAW m.5/a'ya bakmak faydalı olacaktır. Buna göre *“her iki cinsiyetten birinin aşağı veya üstün olduğu veya erkeklerle kadınların basmakalıp rollere sahip oldukları düşüncesine dayanan bütün önyargılar ve geleneklerle her türlü uygulamayı tasfiye etmek amacıyla erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını değiştirmek”* konusunda tedbirler alınması gerekmektedir. Dolayısıyla TCR, bir ayrımcılık biçimi oluşturuyorsa aşağılayıcı muamele anlamına geliyor veya kadınların ayrımcılık yasağına hak dışındaki insan haklarını ve temel özgürlüklerini ihlal ediyor olabilir.³⁷ Bu noktada uluslararası insan hakları hukukuna daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

III. TCRK'YE KARŞI BİR İNSAN HAKLARI HUKUKU: CEDAW'IN DÖNÜŞTÜRÜCÜ YAKLAŞIMI

Yapısal eşitsizliklere karşı proaktif bir tutum, insan haklarına uygunluk denetimi yapan organların eşitlik analizlerinin güçlendirilmesi³⁸ ve devletin yükümlülüklerinin açık şekilde ortaya konulması³⁹ şeklinde iki türlü karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası düzeyde insan haklarına bakışta toplumsal cinsiyet eşitliği (TCE) lehine gözlemlenen değişimde CEDAW'ın getirdiği kendine özgü yaklaşım etkili olmuştur. Bu yaklaşıma göre CEDAW, ayrımcılığın tasfiye edilmesi için yasa önünde eşitlik yanında fiili eşitliğin gerçekleşmesi amacına yönelmiş olan⁴⁰, toplumsal destekle sosyo-kültürel unsurları dönüştüren; medeni, siyasi haklarla ekonomik, sosyal

³³ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.109-110.

³⁴ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.112.

³⁵ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.104.

³⁶ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.105.

³⁷ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.105.

³⁸ TIMMER, Strengthening the Equality Analysis, s.20.

³⁹ CUSACK, Simone: “Building Momentum Towards Change: How the UN's Response to Stereotyping is Evolving” (Building Momentum), Stereotypes and Human Rights Law, Brems, Eva/Timmer, Aleandra (ed.), Intersentia, UK 2016, s.34.

⁴⁰ DİNÇKOL, Bihterin: “Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:4, 8(2), Güz 2005, s.108.

hakları ilişkilendiren; eşitlik ilkesiyle ayrımcılık yasağını birlikte ele alan TC bakış açısı ve bütüncül yaklaşım sunmaktadır.⁴¹

CEDAW Komitesi'nin yorumu ve kararları, TC ile insan hakları ilişkisi konusunda Sözleşme'nin yaşayan bir metin olduğunu göstermektedir. Komite'nin daha eski kararlarında eğitim, çalışma, evlilik, aile alanlarında TCR'nin etkisine odaklandığı söylenebilir. Bu kararlarda Komite, siyasi ve kamusal yaşamdaki belirli rollerin kadınları sınırlandırdığı veya dışladığı; benzer şekilde kadınlar tarafından gerçekleştirilen geleneksel işlerin değersizleştirildiği yolunda görüşünü açıklamaktadır.⁴² Yine Komite, eğitim ve medya aracılığıyla programlar ve kampanyalar düzenleyerek kalıpyargılarla mücadele edilmesini tavsiye etmektedir. Ancak bu aşamada henüz devletlerin CEDAW'ı yerine getirmek için TCR konusundaki yükümlülüklerinde açık bir yol haritası çizilmemiştir.⁴³

Zamanla kadına karşı ayrımcılıkla mücadelede ve kadınların insan haklarının gerçekleşmesinde uluslararası çerçeveyi oluşturan temel metinlerle birlikte uzmanlaşmış kurumlar oluşturulmuş ve var olanların kapsamaları genişletilmiştir. CEDAW Komitesi'nin yanı sıra, BM Kadına Yönelik Şiddet, Sebep ve Sonuçları Özel Raportörü'nün çalışmaları, BM İnsan Hakları Konseyi bünyesinde kurulmuş olan tematik çalışma grubu yer almaktadır. CEDAW Komitesi de odağını genişleterek yaşamın farklı alanlarında TCR'nin etkisini incelemeye, devletlere mücadelede daha kapsamlı ölçütler getirmek için ısrarlı tavsiyelerde bulunmaya başlamıştır.

Komite'nin CEDAW'ı TCRK'nin tasfiyesi konusunda geniş yorumlamasıyla TCR'ye ilişkin ayrıntılı ve kapsamlı bir strateji geliştirilmesi⁴⁴, zararlı kalıpyargıların dönüşümünü hızlandırmak için geçici özel önlemler alınması⁴⁵, sığınmacıların ve mültecilerin tanınmasında toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargılardan hareket edilmediğinin güvence altına alınması⁴⁶ Sözleşme kapsamında değerlendirilmiştir.⁴⁷ Tematik çalışma grubu ise 2012 yılında hukukta ve uygulamada kadına karşı ayrımcılık meselesi üzerine bir rapor yayımlanmıştır. Bu rapora göre yasaların, örf-adet hukukunun, dini veya ahlaki kuralların ayrımcı şekilde yorumlanmasından dolayı mevzuatta veya içtihatla doğrudan veya dolaylı ayrımcılıklara yol açan hükümlerle mücadele etmek devletlerin yükümlülüğü olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ 2013 yılında ise BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Kadınların Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Bölümü, kadınların insan haklarının ve TCE'nin gerçekleşmesi bağlamında TCRK üzerine bir araştırma yapmayı kararlaştırmıştır. Bu kapsamda Simone Cusack tarafından 2013'te "*Bir İnsan Hakları İhlali Olarak Toplumsal Cinsiyet Rollerini*" (Gender Stereotyping as a Human Rights Violation) başlıklı rapor ve 2014'te ise bu rapora dayanarak "*Yargısal Klişeleri Ortadan Kaldırmak: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Vakalarında Kadınların Adalete Eşit Erişimi*" (Eliminating Judicial Stereotyping: Equal Access to Justice for Women in Gender-based Violence Cases) başlıklı bir politika belgesi hazırlanmıştır.

Bu gelişmelerin ortaya çıkmasında; (i) kadınların insan haklarının tanınması, uygulanması ve bu haklardan istifade edebilmeleri için TCR ile mücadele edilmesi, ancak bu mücadelede klişe, rol biçme ve önyargıların ortadan kaldırılmasındaki güçlüğü yeterli derecede anlaşılmamış

⁴¹ HELLUM, Anne/SINDING AASEN, Henriette: "Introduction", Women's Human Rights CEDAW in International, Regional and National Law, Hellum, Anne/Sinding Aasen, Henriette (ed.), Cambridge University Press, UK 2013, s.2-3; ODER, Bertil Emrah: "Giriş: Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması", Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama, Yeşiladalı, Burcu (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.24-25

⁴² CEDAW Komitesi: Genel Tavsiye Kararı No. 21: Evlilikte ve Aile İlişkilerinde Eşitlik, UN Doc. A/49/38 at 1, 1994, para. 11, 12; CEDAW Komitesi: Genel Tavsiye Kararı No. 23: Siyasi ve Kamusal Yaşam, UN Doc. A/52/38/Rev1 at 61, 1997, para. 12, 20(c), 20(d), 27, 28, 44.

⁴³ CUSACK, Building Momentum, s.15.

⁴⁴ CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Rusya, UN Doc. CEDAW/USR/CO/7, 2010, para. 21; CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Arnavutluk, UN Doc. CEDAW/ALB/CO/3, 2010, para. 25; CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Birleşik Arap Emirlikleri, UN Doc. CEDAW/ARE/CO/1, 2010, para. 25.

⁴⁵ CEDAW Komitesi: CEDAW m.4/1'de Düzenlenen Geçici Özel Önlemler Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 25, UN Doc. A/59/138, 2004, para. 38.

⁴⁶ CEDAW Komitesi: Kadınların Mülteci Statüsü, Sığınması, Vatandaşlığı ve Devletsizliğinin Toplumsal Cinsiyetle İlgili Boyutları Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 32, UN Doc. CEDAW/C/GC/32, 2014, para. 44.

⁴⁷ CUSACK, Building Momentum, s.15.

⁴⁸ BM İnsan Hakları Konseyi: Report of the Working Group on the Issue of Discrimination Against Women in Law and in Practice, A/HRC/20/28, 2012, s.7.

olması, (ii) bu rollerin gerekli ve yeterli ölçüde bir insan hakları meselesi olarak anlaşılması, (iii) bu konunun içeriğiyle devletlerin yükümlülükleri arasında yeterli düzeyde ilişki kurulmamış olmasıyla devletlerin düşük düzeydeki farkındalıkları etkili olmuştur.⁴⁹ Görüldüğü üzere uluslararası insan hakları hukukunda kadınların insan haklarından eşit şekilde istifade edebilmesi için TCRK'nin ortadan kaldırılmasına ilişkin son yıllarda konsensüs oluşmuştur.

CEDAW Giriş/Paragraf 14, m.5/a, m.2/f ile m.10/c, Sözleşme'nin TCRK konusundaki hukuki çerçevesini çizmektedir. Bu noktada devletlerin uluslararası insan hakları hukuku bakımından yükümlülüklerini CEDAW'ın ve CEDAW Komitesi'nin çizdiği çerçevede anlamak gerekmektedir. CEDAW Komitesi, tüm kalıpyargılar ve bunlardan kaynaklı rollerle değil, temel hak ve özgürlüklerin ihlaline neden olanlarla ilgilenmektedir. Bu çerçevede Komite, Karen Tayag Vertido v. Filipinler, V.V.P. v. Bulgaristan ve R.K.B. v. Türkiye kararlarında hangi TCRK'nin tasfiyesinin gerekli olduğu konusundaki görüşünü ortaya koymuştur. Buna göre taraf devletlerin “zararlı toplumsal cinsiyet kalıpyargısı”⁵⁰ (harmful gender stereotypes) ile “hatalı toplumsal cinsiyet rolü”nü⁵¹ (wrongful gender stereotyping) değiştirmek ve dönüştürmekle yükümlü olduklarını belirtmektedir.

Zararlı toplumsal cinsiyet kalıpyargısı, “kadınlar ve erkekler tarafından sahip olunan veya sahip olunması gereken niteliklere veya özelliklere ya da kadınlar ve erkekler tarafından icra edilmesi gereken rollere ilişkin genelleştirilmiş görüş veya önyargıdır.” Böyle bir kalıpyargı, bireylerin kişisel yeteneklerini geliştirme kabiliyetini kısıtlar, profesyonel kariyerlerinde de onları takip eder, yaşamları ve planları hakkında onlar yerine tercihlerde bulunur. Zararlı kalıpyargılar hem düşmanca veya negatif (kadınlar irrasyoneldir gibi) hem de görünüşte korumacı ve iyiniyetli (kadınlar anaçtır gibi) olabilir. Bu nedenle BM insan hakları mekanizmaları, negatif kalıpyargılardan ziyade; negatif veya değil, zararlı kalıpyargılara odaklanmaktadır.⁵²

Hatalı toplumsal cinsiyet rolü ise “kadın veya erkek bir bireye belirli bir niteliği, özelliği veya rolü o birey sadece kadın veya erkek grubu üyesi olduğu için atfetme pratiğidir.” Bu pratik, temel hak ve özgürlüklerin ihlali veya ihlalleriyle sonuçlanır. Zarar, kişilerin hak ve özgürlüklerinin tanınmasını, bunların ifa edilmesini veya bunlardan yararlanılmasını olumsuz olarak etkileyecek biçimde basmakalıp/kişe bir inanışın bireye uygulanmasından kaynaklanır (devletin kadınlara veya erkeklere ilişkin belirli TCR'yi hukuken yürürlüğe koyması gibi).⁵³

Bölgesel düzeyde CEDAW'ın dönüştürücü yaklaşımını kararlarına yansıtan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin Konstantin Markin v. Rusya kararında⁵⁴ devletin, annelerin çocukların bakımından sorumlu olduğu varsayımı dolayısıyla babalara ebeveynlik izni vermemesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m.8'in m.14. ile birlikte ihlal edildiğine ilişkin kararı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kararda Strazburg Mahkemesi, zararlı kalıpyargıları tespit ederken “kalıpyargının kendisinin bir insan hakları ihlalini içinde barındırdığı”nı ortaya koymuştur. Çünkü iç hukukta ebeveynlik izni, sadece “annelik izni” olarak düzenlenmiştir. Yine V.C. v. Slovakya kararında⁵⁵ incelediği Roman kadınların yüksek doğum oranlarına sahip olması kalıpyargısıyla Romanların sosyal yardımlarla geçindikleri kalıpyargısının keşmesinin yol açtığı hak ihlali olarak başvuru Roman kadının zorla kısırlaştırılması meselesini inceleyen AİHM, Roman kadınlara ilişkin kesişimsel ve ayrımcı “kalıpyargının insan hakları ihlaline yol açan bir etken olduğu”nu tespit etmiştir.⁵⁶ Burada ise ihlal, TCRK'ye dayalı ayrımcı uygulamadan kaynağını almaktadır.

Bu önemli kararlara karşın AİHM'nin de bazı kararlarında TCRK temelli gerekçelendirme yapması gerekirken bunu göz ardı ettiği vakalar da mevcuttur. Strazburg Mahkemesi, çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığını AİHS m.14 kapsamında değerlendirdiği Hülya Ebru Demirel v.

⁴⁹ CUSACK, Gender Stereotyping as a Human Rights Violation, s.5.

⁵⁰ Karen Tayag Vertido v. Filipinler, No:18/2008, 16.7.2010; V.V.P. v. Bulgaristan, UN Doc. CEDAW/C/53/D/31/2011, 24.11.2012, para. 9.6.

⁵¹ R.K.B. v. Türkiye, UN Doc. CEDAW/C/51/D/28/2010, 13.04.2012, para. 8.8; V.V.P. v. Bulgaristan, para. 9.6.

⁵² CUSACK, Gender Stereotyping as a Human Rights Violation, 2013, s.17-18.

⁵³ CUSACK, Gender Stereotyping as a Human Rights Violation, 2013, s.19.

⁵⁴ Konstantin Markin v. Rusya, Başvuru No. 30078/06, AİHM, 22.03.2012.

⁵⁵ V.C. v. Slovakya, Başvuru No. 18968/07, AİHM, 8.02.2012.

⁵⁶ BREMS, Eva/TIMMER, Alexandra: “Introduction” (Introduction), Stereotypes and Human Rights Law, Brems Eva/Timmer, Alexandra (ed.), Intersentia, UK 2016, s.4.

Türkiye⁵⁷ ve Emel Boyraz v. Türkiye⁵⁸ kararlarında ayrımcılık yasağını Sözleşme m.8 ile birlikte ele alarak ihlal kararı vermiştir. Buna karşın Mahkeme, Konstantin Markin v. Rusya kararında yaptığı gibi TCRK temelinde bir tartışma yürütmemiştir. Her iki kararda da devletin açık şekilde TCR bağlamında incelenebilecek iddialarının mevcut olduğu görülmektedir. Adı geçen her iki kararda güvenlik görevliliği mesleğine giriş başvurularını değerlendiren TEDAŞ tarafından “ateşli silah kullanma” ve “gece çalışma”, sadece erkeklere özgülenmiş nitelik ve özellikler olarak değerlendirilerek başvuranlar işe almamıştır. Kadınların erkeklere göre zayıf olduklarına ilişkin “yanlış kalıpyargı”dan ve zorlu kabul edilen işlerde çalışamayacaklarına ilişkin “role/kalıba sokma”dan kaynağını alan silah kullanamayacakları ve gece vakti çalışamayacakları yargısına dayanılması ihlalin gerekçesini oluşturmaktadır. Ancak AİHM, TCRK’ye açıkça atıfta bulunmamıştır.⁵⁹ Bu kararlar, ülkemiz açısından, özellikle TEDAŞ’ın iktisadi devlet teşekkülü olduğu da hesaba katıldığında, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları TCRK’nin geleneksel kadınlık rollerine dayalı ihlaller olmasını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. AİHM tarafından CEDAW’ın dönüştürücü yaklaşımına atıf yapılmamış olması ise bölgesel düzeyde halen TCRK’ye ilişkin yaklaşımın kurumsallaşmamış olduğunu da göstermektedir. Bu noktada devletin, TCRK’nin tasfiyesi konusunda yükümlülüklerine ve bu yükümlülüklerin sınırına bakmak gerekmektedir.

IV. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA TCRK’YE KARŞI DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Bir insan hakları meselesi olarak TCRK’ye ilişkin devletlerin yükümlülüklerinin ne olduğunun tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu tespit yapılabilmesi için öncelikle kavramların doğru şekilde tanımlanarak anlaşılması gerekmektedir CEDAW Komitesi, 28 Numaralı Genel Tavsiye Kararı’nda Sözleşme’nin lafzının cinsiyete dayalı ayrımcılığa atıf yaptığını, fakat Sözleşme m.1, m.2/f ve m.5/a birlikte ele alındığında, bir başka ifadeyle Sözleşme’nin ruhuna bakıldığında bu hükmün toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı da içerdiğini tespit ederek “toplumsal cinsiyet”i şu şekilde tanımlamaktadır:

*“[K]adın ve erkek için toplum tarafından biçimlendirilen kimlikleri, özellikleri, rolleri ve kadın ve erkek arasında hiyerarşik farklılıkların doğmasına ve güç ve hakların erkeğin lehine ve kadının aleyhine olacak şekilde dağıtılmasına yol açacak şekilde toplumun bu biyolojik farklılıkları sosyal ve kültürel açıdan anlamlandırmasıdır.”*⁶⁰

CEDAW Komitesi’nin 28 Numaralı Genel Tavsiye Kararı’na göre CEDAW’da yer alan cinsiyet ve cinsiyet ayrımcılığı kavramları biyolojik temelde anlaşılmakta; ancak Komite CEDAW’ı, toplumsal cinsiyeti kadınlar ve erkekler arasındaki iktidar dağılımı, güç ve kontrol mekanizmaları aracılığıyla hiyerarşik ilişkiler inşa eden bir kavram olarak toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığı da içeren şekilde yorumlamaktadır.⁶¹

İnsan haklarına ilişkin devletin yükümlülükleri konusunda uluslararası standartlar açıkça ortaya konulmuştur.⁶² Bu standartlar, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin eşitlik ilkesi hakkındaki 16 Numaralı Genel Yorum’unda (i) saygı gösterme, (ii) koruma, (iii) gereğini yerine getirme yükümlülükleri olarak ifade edilmektedir.⁶³ Yine 28 Numaralı Genel Tavsiye Kararı’nda devlet kudretinin ve bu kudretin her üç (yasama-yürütme-yargı) kolunu oluşturan kuvvetlerin saygı gösterme, koruma ve gereğini yerine getirme yükümlülükleri toplumsal cinsiyete dayalı roller bakımından da geçerlidir.⁶⁴ Bu üçlü yükümlülük tasnifi, her bir

⁵⁷ Hülya Ebru Demirel v. Türkiye, Başvuru No. 30733/08, AİHM, 03.12.2018.

⁵⁸ Emel Boyraz v. Türkiye, Başvuru No. 61960/08, AİHM, 02.12.2014.

⁵⁹ Emel Boyraz v. Türkiye, para. 52; Hülya Ebru Demirel v. Türkiye, para. 34. Aynı yönde bir eleştiri için bkz. TIMMER, Alexandra: “Of Firearms and Weak Women: Sex Discrimination in Hülya Ebru Demirel v. Turkey”, 31 Temmuz 2018. <https://strasbourgobservers.com/2018/07/31/of-firearms-and-weak-women-sex-discrimination-in-hulya-eburu-demirel-v-turkey/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).

⁶⁰ CEDAW Komitesi: CEDAW m.2 Çerçevesinde Devletlerin Temel Yükümlülüklerine İlişkin Genel Tavsiye Kararı No. 28, UN Doc. CEDAW/C/GC/28, 2010, para. 5.

⁶¹ UYGUR, Gülriç: “Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir”, Ankara Barosu Dergisi, (4), 2015, s.123.

⁶² BYRNES, Andrew C./GRATEROL, Maria Herminia/CHARTRES, Renee L.: “State Obligation and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women”, UNSW Law Research Paper No. 2007-48, 19.07.2007, s.24, para. 53; COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.76.

⁶³ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Kullanmada Erkeklere ve Kadınlara Eşit Hak Sağlanmasına İlişkin Genel Yorum No. 16, UN Doc. E/C.12/2005/4, 2005, para. 17-21.

⁶⁴ CEDAW Komitesi: CEDAW m.2 Çerçevesinde Devletlerin Temel Yükümlülüklerine İlişkin Genel Tavsiye Kararı No. 28, para. 39.

hakkın özelliğine göre değerlendirme yaparak edimleri belirleme olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla proaktif davranması gereken devletin, bazı haklar konusunda pasif davranmasını, bazı hakları ihmal etmesini veya haklar konusundaki yükümlülüklerine sadece negatif-pozitif edim gibi dar bir çerçeveden bakmasını engellemektedir.

Hatalı TCR'nin tasfiyesinde de bu üç yönlü yükümlülük geçerlidir. Belirtilen birinci yükümlülük bakımından devlet, tüm organlarıyla herhangi bir hatalı TCR'yi hukuk, politika veya pratik haline getirmekten kaçınmalı, eğer böyle bir düzenleme veya uygulama var ise bunu uygun şekilde değiştirmelidir. Bu yükümlülük her üç kuvvet için de geçerlidir. 1982 Anayasası'nın 90. maddesinin 5. fıkrasındaki hüküm dolayısıyla yargı erkinin yükümlülüğüne burada ayrıca değinmekte fayda vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki toplumun diğer kesimleri gibi yargıçlar da toplumdaki yaygın önyargılardan ve klişelerden muaf değildir. Hüküm kurarken önyargılarından hareket eden yargıcın o vakada açık görüşlü olmadığı için gerçekleri doğru değerlendiremediği görülmektedir. Bu durumda yargıcın tarafsızlığından söz edilememektedir.⁶⁵ CEDAW çerçevesinde tarafsızlık, devletin saygı gösterme yükümlülüğü bağlamında yargıcın her vakada herhangi bir hatalı TCR'ye dayanmadan karar vermesini ifade etmektedir.⁶⁶ Yargıcın tarafsızlığını zedeleyen “yargı eliyle rol biçme”, bireye belli bir sosyal gruba aidiyetinden dolayı belirli nitelikler, özellikler veya roller atfeden ve/veya yargı organlarının rol biçmeyle mücadelede başarısızlığından ötürü zararlı rolleri kalıcı hale getiren yargı pratikleridir.⁶⁷ Yargı eliyle rol biçme konusunda CEDAW m.2/f ve m.5/a, devletin temel yükümlülüklerini oluşturmaktadır. Yine Engelli Bireylerin Haklarına İlişkin Uluslararası Sözleşme (EBHUS) m.8/1/b'de devletin bu konudaki yükümlülüğüne değinilmektedir.⁶⁸ EBHUS m.4/1/b de bu hükmü güçlendirici etkiye sahiptir. Buna göre yargıçlar, rol biçmekten imtina etmeli (saygı gösterme); rol biçmenin, insan haklarını ihlal etmediğini güvence altına almalı (koruma) ve kadınların haklarını hatalı TCR'den arı bir şekilde kullanabilmelerini ve haklarından yararlanabilmelerini güvence altına almalıdır (gereğini yerine getirme).⁶⁹

İkinci yükümlülük ise devletin üçüncü kişilerin ihlallerine karşı bireyi korumasını kapsamaktadır. Bu bağlamda devletin kadınları üçüncü kişilerden gelebilecek hatalı bir TC kalıbına sokmaya ilişkin ihlallerine karşı yükümlülükleri, kadınlara karşı peşin hüküm ve yanlılığa karşı bilinç yükseltmeyi sağlamak, önleyici mevzuat, politika ve programları uygulamak, üçüncü kişilere karşı başvuru yollarında etkili usuller geliştirmek, hatalı TCR'yi telafi edici nitelikte hukuki çözüm yollarını yürürlüğe koymak şeklindedir.⁷⁰ TCR'ye karşı koruma yükümlülüğü özellikle erken yaşta evlendirmelerde karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir evlilik kararı özel alanda aile (üçüncü kişi) tarafından alınmakta, kız çocukları görücü usulü (önceden ayarlanmış) evliliklere göre hazırlanmakta ve TCR'ye uygun olarak itaatkar eş rolüne adapte edilmektedir. Evlilik töreni ise yerel veya ulusal resmi makamlar önünde gerçekleşmekte, bazı durumlarda yargıç onayıyla kız çocuklarına evlenme izni verilmektedir. Bu vakalarda devlet hem resmi makamların hem de ailenin ihlaline kaşı gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.⁷¹

Kadınların hatalı TCR'den özgür olmaları için devletin gereğini yerine getirme yükümlülüğü ise ayrımcılığa vücut veren kalıpyargıları tasfiye edici pozitif edimlerini kapsamaktadır. Bu edimlere örnek olarak bebek bezi değiştirme odalarının/ünitelerinin kadınların olduğu kadar erkeklerin kullanımına açık yerler olarak tasarlanması gibi bebek bakımıyla sadece kadınların ilgilenebileceğine ilişkin kalıpyargıyı yıkmak için önlemler almak, ulusal eğitim programları ve kamu personeline yönelik meslek içi eğitimler aracılığıyla TCR'ye ilişkin farkındalığı teşvik etmek gösterilebilir.⁷²

⁶⁵ L'HEUREUX-DUBÉ, Claire: “Beyond the Myths: Equality, Impartiality, and Justice”, *Journal of Social Distress and the Homeless*, 10(1), 2001, s.92.

⁶⁶ COOK/CUSACK, *Gender Stereotyping*, s.78.

⁶⁷ CUSACK, Simone: *Eliminating Judicial Stereotyping: Equal Access to Justice for Women in Gender-Based Violence Cases (Eliminating Judicial Stereotyping)*, Geneva: Final Paper Submitted to the Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014. s.2.

⁶⁸ Belirtmek gerekir ki bu Sözleşme'yle ilk kez TCR'ye karşı devletin yükümlülüğü açıkça bir insan hakları sözleşmesinde düzenlenmiştir.

⁶⁹ CUSACK, *Eliminating Judicial Stereotyping*, s.7.

⁷⁰ COOK/CUSACK, *Gender Stereotyping*, s.81.

⁷¹ COOK/CUSACK, *Gender Stereotyping*, s.81-82.

⁷² COOK/CUSACK, *Gender Stereotyping*, s.82.

CEDAW Komitesi, mültecilik, yoksulluk ve TC gibi kesişimsel baskıları da dikkate alarak devletlerin gerçek yaşamda var olan yapısal eşitsizliklere karşı önlemler almasını öngörmektedir. Dolayısıyla devletlerin sadece pozitif hukuklarında, bir başka ifadeyle “kağıt üstünde” birtakım değişiklikler yapması yeterli değildir. Toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için devletlerin maddi eşitliği sağlaması gerekmektedir. Komite, TCE’yi, eşitlik ilkesinin bir parçası olarak görmektedir. 25 Numaralı Tavsiye Kararı’nda Komite, TCE’nin sağlanmasında devletin yükümlülüklerini açıkça ortaya koymuştur. Buna göre (i) kadınlara karşı doğrudan veya dolaylı herhangi bir ayrımcılık yapılmamasını güvence altına almak, (ii) somut ve etkili politikalar ve programlar uygulayarak kadınların *de facto* konumunu iyileştirmek, (iii) süregelen TC ilişkilerini ve toplumsal cinsiyete dayalı kemikleşmiş kalıpyargıları sorun olarak ele almak şeklinde devletin üç yükümlülüğünün olduğu belirtilmektedir.⁷³ Yine Komite’ye göre devletler, toplumda hüküm süren toplumsal cinsiyete dayalı ilişkiler ve kalıpyargılarla mücadele etmelidir.⁷⁴

Bu noktada CEDAW da açık bir şekilde TCRK’ye karşı devleti toplumsal bir değişimi gerçekleştirmekle yükümlü kılmıştır. Önyargıların ve geleneklerin tasfiye edilmesi başlığını taşıyan CEDAW m.5/a’ya göre;

“*Taraf Devletler aşağıdaki konularda gerekli tedbirleri alırlar:*

a) *Her iki cinsten birinin aşağı veya üstün olduğu veya erkekler ile kadınların basmakalıp rollere sahip oldukları düşüncesine dayanan bütün önyargılar ve gelenekler ile her türlü uygulamayı tasfiye etmek amacıyla erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını değiştirmek.”*

Buna göre devletin iki tür yükümlülüğü karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki TCRK’ye ilişkin önyargılar ve geleneklerle her türlü uygulamayı tasfiye etmektir. Bunu gerçekleştirmenin çeşitli yollarından bahsetmek mümkündür. Örneğin medya ve reklamcılık alanında kullanılan kadın ve erkek temsillerinin, olumsuz imaj ve görüntüleri yeniden üretmesi engellenmelidir.⁷⁵ Bu yükümlülüğe CEDAW Komitesi’nin yorumu ışığında bakacak olursak devlet, aynı zamanda TCRK’nin tasfiyesine yardımcı olmak üzere etkili şekilde okul kitaplarında gerekli değişikliklerin yapılması, reklam ve kampanya çalışmaları, bu alanda çalışan kuruluşlara mali destek verilmesi, yanlış rolleri pekiştiren reklamları şikayet usulü getirilmesi gibi eğitim ve kamu bilgilendirme programları başlatmalıdır.⁷⁶

Birinci yükümlülüğün bireysel farkındalık düzeyinde kalması dolayısıyla sınırlılığı karşısında ikinci yükümlülük kurumsal dönüşüme yöneliktir. Buna göre toplumsal yapı ve kurumlarda bir dönüşüm için hukukta ve kamu politikalarında toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargıların tasfiye edilmesi gerekmektedir. Bu yükümlülük, TCE’nin sağlanması için yerine getirilmesi gereken kadınların *de facto* konumunu iyileştirme göreviyle birlikte düşünülerek devletin getirdiği önlemlerin her birinin, kadınların yaşam koşullarında ve insan haklarında olumlu bir etkiye sahip olup olmadığının denetlenmesini içermektedir. Bu yükümlülük, hukukta ve uygulamada devlete sadece zararlı kalıpyargılardan kaçınmak gibi negatif bir edimde bulunma yükü getirmemektedir. Aynı zamanda kadınların ve erkeklerin geleneksel veya basmakalıp roller dışında bir yaşam tarzı benimseyebilmelerini güvence altına almak gibi pozitif edimde bulunma yükü getirdiği de hesaba katılmalıdır.⁷⁷ Kaldı ki “zararlı kalıpyargılardan kaçınma” yükümlülüğü, evleviyetle hukuk ve uygulamada mevcut olanları ortadan kaldırmayı da içermektedir.

Onaylayan devletler bakımından Komite’ye bireysel başvuruları kabul ve inceleme yetkisi veren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokol, BM çatısı altında TCR’yi daha görünür kılmış ve Komite’yi güçlendirmiştir. Artık Komite, bireysel başvuru yoluna giden her bir kadın bakımından TCR’nin bireysel haklar üzerindeki etkisini ve devletin yükümlülüklerini inceleyebilecektir.⁷⁸ Örneğin, CEDAW’ın ihlalini tespit ettiği L.C. v. Peru kararında Komite, üreme haklarını incelemiştir. Buna göre kadınların

⁷³ CEDAW Komitesi: CEDAW m.4/1’de Düzenlenen Geçici Özel Önlemler Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 25, para. 7.

⁷⁴ CEDAW Komitesi: Genel Tavsiye Kararı No. 25, para. 7.

⁷⁵ HOLTMAAT, Rikki: Towards Different Law and Public Policy: The Significance of Article 5a CEDAW for the Elimination of Structural Gender Discrimination (Towards Different Law and Public Policy), Ministry of Social Affairs and Employment in the Netherlands, Reed Business, Hollanda 2004, s.76-77.

⁷⁶ CEDAW Komitesi: Eğitim ve Halkı Bilgilendirme Programlarına İlişkin Genel Tavsiye Kararı No. 3, 6. oturum, 1987, para. 1.

⁷⁷ HOLTMAAT, Towards Different Law and Public Policy, s.77.

⁷⁸ CUSACK, Building Momentum, s.16.

anne olmasına ilişkin kalıpyargının ve buna dayanan kadınların kendi yaşamlarından, sağlıklarından ve seçecekleri veya yerine getirecekleri diğer rollerden önce çocuk doğurmanın ve yetiştirmenin görevleri olduğu varsayımının, tecavüze maruz kalmış ve intihar girişiminde bulunmuş bir kız çocuğu hakkında karar verirken hekimleri ne yönde etkilediği incelenmiştir. Üreme sağlığına ilişkin bahsedilen bu TCRK'den hareket eden hekimler, çocuğa tedavi amaçlı kürtaj yapılmasını reddetmişler ve cerrahi müdahaleyi ertelemişlerdir.⁷⁹

R.K.B. v. Türkiye kararında ise istihdamda ayrımcılığı inceleyen Komite, Sözleşme'nin tam anlamıyla yerine getirilmesi için devletlerin yükümlülüğünün süreklilik gösteren ve toplumda hüküm süren hatalı TCR'nin ortadan kaldırılmasını, TCK'nin değiştirilmesi ve dönüştürülmesini içerdiğini belirtmektedir.⁸⁰ Dolayısıyla Komite, bireysel başvurular aracılığıyla kamu hizmeti gören meslek elemanları yanında özel sektörde işçi-işveren ilişkisinde de TCRK'nin ortadan kaldırılmasını devletin yükümlülükleri arasında görmektedir.

Yine mahkemelerin, önlerine gelen uyuşmazlıkta hüküm kurarken TCRK'ye dayanmama yükümlülükleri kapsamında Karen Tayag Vertido v. Filipinler kararına⁸¹ bakmak gerekir. Komite, dava yargıcının tecavüzle suçlanan sanığı, hukuka veya vakaya değil, TCK'ye dayanarak beraat ettiren hüküm kurma biçiminden dolayı taraf devleti sorumlu tutmuştur. İnsan haklarına aykırılık, bir tecavüz vakasında yargıcın TC kalıplarına dayanarak kadınların belirli bir şekilde davranmasına, örneğin tecavüze karşı fiziksel direnç göstermesi gerektiğine yönelik hükme ilişkindir. Dolayısıyla devletlerin, yargıcının TCRK'ye dayanmasının ayrımcılık yasağını ve adil yargılanma hakkını ihlal etmesinden de yükümlü oldukları tespit edilmiştir.⁸²

Komite, devletlerin bir insan hakları ihlali olarak kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin yükümlülüklerini ortaya koyarken TCRK'nin, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin kaynaklarından biri olduğunu da tespit etmiştir. Devletler, bu tür şiddetin önlenmesi için TCRK ile de mücadele etmelidir.⁸³ Devletler tarafından şiddet iddialarına ilişkin soruşturmaların kalıpyargılara dayanmaksızın yürütülmesi de TCRK ile mücadele kapsamında değerlendirilmektedir. Yargılamanın her aşamasında TCRK'nin, hayatta kalanların adalete erişimini tehlikeye atıp atmadığı gözetilmelidir.⁸⁴ Komite, ev içi şiddete ilişkin *Ángela González Carreño v. İspanya* kararında çocuğun velayetine ve ziyaretlere ilişkin hüküm kurulurken TCR'nin, şiddet faili erkeğin haklarına, hayatta kalanların hakları karşısında öncelik verilmesine yol açmaması gerektiğinin altını çizmiştir.⁸⁵

V.K. v. Bulgaristan kararında ise devletlerin yargı kararları aracılığıyla CEDAW'ı ihlal etmekten de yükümlü olduğunu vurgulayan Komite, rol biçiminin kadınların adil yargılanma hakkını etkilediğini, bu noktada yargı organının, ev içi veya toplumsal cinsiyete dayalı şiddeti inşa eden yerleşmiş önyargılı eğilimlerden temelini alan katı standartlar yaratmaması gerektiğini ifade etmektedir. Komite'ye göre CEDAW m.2/d ve f ile m.5/a'da öngörülen TCR'nin ortadan kaldırılmasına ilişkin hükümler, V.K. vakasında yargı organının toplumsal cinsiyete duyarlılık seviyesinin dikkate alınıp değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.⁸⁶ Bu bağlamda Komite, yargı organının, Bulgaristan iç hukukuna göre ev içi şiddete maruz kalanın koruma talebi için öngörülen bir aylık süreyi eşlerin birlikte yaşayıp yaşamadığının kontrolü olarak anlamasını, dolayısıyla ev içi şiddeti devletin önlemesi gereken bir mesele olarak değil, bir özel hayat meselesine

⁷⁹ L.C. v. Peru, Başvuru No. 2212009, UN Doc. CEDAW/C/50/D/22/2009, 2011, para. 8.15; CUSACK, Building Momentum, s.18.

⁸⁰ R.K.B. v. Türkiye, para. 8.8.

⁸¹ Karen Tayag Vertido v. Filipinler, Başvuru No:18/2008, 16.7.2010, para. 8. 5-8.6, 8.9.

⁸² CUSACK, Building Momentum, s.17. Tecavüz suçunda rızanın yokluğunun ne şekilde belirleneceğinde gündeme gelen tecavüz mitleri konusunda bölgesel insan haklarını koruma mekanizmaları da TCRK'den bağımsız hüküm kurmaya başlamıştır. Örneğin AIHM, içtihatlarında TCR'yi pekiştiren kalıpyargı ve önyargılara başvurmamakta, tecavüz de dahil cinsel şiddet tanımını değiştirmektedir. Tecavüz suçu, pek çok ulusal yargılamada mağdurun direnmesini önlemek için fiziksel güç kullanması gerektiği yönünde tanımlanmaktadır. Ancak AIHM'in 2003 tarihli M.C. v. Bulgaristan kararında tecavüzü tanımladığı ve mağdurun fiziksel direnmesinin söz konusu olmadığı durumlarda da rızası dışında cinsel bir davranışa maruz kalabileceğini kabul ettiği görülmektedir. Bkz. M.C. v. Bulgaristan, Başvuru No. 39272/98, AIHM, 04.03.2004.

⁸³ CEDAW Komitesi: Kadına Karşı Şiddet Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 19, UN Doc. A/47/38, at 1, 1993, para. 11-12, 21, 23, 24(e), 24(f), 24(t) ve (ü); CUSACK, Building Momentum, 2016, s.17.

⁸⁴ Isatou Jallow v. Bulgaristan, Başvuru No. 32/2011, UN Doc. CEDAW/C/52/D/32/2011, 2012, para. 8.6.

⁸⁵ *Ángela González Carreño v. İspanya*, Başvuru No. 47/2012, UN Doc. CEDAW/C/58/D/47/2012, 2014, para. 9.4.

⁸⁶ V.K. v. Bulgaristan, Başvuru No. 20/2008, UN Doc. CEDAW/C/49/D/20/2008, 2011, s.19.

indirilmesi ve ev içi şiddetten sadece fiziksel şiddeti anlayan dar bakış açısını toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan bir yargısal yorum biçimi olarak tespit etmektedir.⁸⁷

CEDAW Komitesi, eğer TCRK'nin tasfiyesine ilişkin yükümlülüklerden Sözleşme'de açıkça değinilmemiş olanlar tespit edilir ise "Nihai Gözlemleri" ve "Genel Tavsiye Kararları"nda belirli bir konuyu düzenleyen her bir hükmü incelerken bu konuyu ayrıca ele almaktadır.⁸⁸ Örneğin 19 Numaralı Genel Tavsiye Kararı'nda Komite, kadına yönelik şiddet konusunu ele alırken bu şiddetin, erkekler karşısında kadınları ikincilleştiren veya ev içi şiddet ve istismar da dahil TCRK'ye ilişkin yaygın pratikler olarak karşımıza çıkan geleneksel tutumları da kapsadığının altını çizmektedir.⁸⁹

V. SONUÇ YERİNE: ZORLUKLAR, OLANAKLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

TCRK'den kaynaklanan insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılması için hukukun sunduğu iki önemli enstrüman olan hukuk kuralı ve kuralın muhakemesi üzerinde durulmalıdır. CEDAW gereği TCRK'yi pekiştiren ve yeniden üreten mevcut hukuk kuralları ayıklanmalı, şekli eşitlik anlayışının ötesinde farklılıkları gözeterek, yapısal sosyal dezavantajları ve ikincilleştirmeyi engelleyecek bir eşitlik anlayışı ve ayırıcılık yasağına uygun düzenlemeler getirilmelidir.⁹⁰

Belirtmek gerekir ki Anayasa'nın 90. maddesinin 5. fıkrasına göre insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler yasa hükmündedir. Bu sözleşmeler hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz ve sözleşmelerle yasaların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda sözleşme hükümleri esas alınır. Yine Anayasa'nın 11. maddesine göre CEDAW hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır.⁹¹ Konumuz bağlamında CEDAW ışığında mevzuat, toplumsal cinsiyete ilişkin önyargıların, kalıpyargıların ve rollerin taşıyıcısı olamaz. Bir uluslararası insan hakları sözleşmesine aykırı böyle bir hukuk kuralı yürürlükte ise mahkemeler, Sözleşme hükmünü esas almalıdır. Bunun yanı sıra somut olaya uygulanacak kuralın anayasaya aykırılığıyla itiraz yoluna da gidilebilir.

Yine mahkemelerin hukuk kuralını yorumlarken kadını ikincilleştiren, aşağılayan ayırıcı kültürel kod, yargı ve klişelere başvurmaması gerekmektedir. Özellikle şiddet gören kadınların şikayetçi oldukları davalarda tecavüz mitlerine, şiddete maruz kalanı suçlama eğilimine mahkeme kararlarının gerekçelerinde yer verildiği görülmektedir. Yargı makamlarının bu gibi klişelere başvurmaları, TC temelli şiddete maruz kalarak hakları ihlal edilenin, ikinci bir mağduriyet yaşamasına yol açmaktadır. Yargıç, kadının ev içinde şiddet görmesinin kabul edilebilir olduğu ataerki geleneklere göre TCRK'den hareket ederse şiddet uygulayandan yana tavır almış olur ve tarafsızlığını yitirir.⁹²

Bu noktada Becker, şiddete maruz kalan kadınların, mahkemeler dahil kamu otoriteleri önünde yaşadıkları sorunları iki temel başlıkta toplamaktadır. İlki şiddete maruz kalmış kadınların duygularını anlamadaki sistematik başarısızlık; ikincisi ise ev içi şiddetin sonuçlarının, kadının doğuştan getirdiği kişilik özelliğine, kendi hatasına ve başkasının işlediği şiddet fiilinden kadının sorumlu olduğuna ilişkin bir kanıt olarak görülmesi, bunun ev içi şiddete maruz kalanı suçlamaya yönelik bir eğilime dönüşmesidir.⁹³

Hem cinsel saldırı hem de ev içi şiddet vakalarında adalete erişimin her aşamasında (karakol, savcılık, şiddet önleme merkezleri, mahkeme, sığınma evi vb. tüm kamu otoriteleri

⁸⁷ V.K. v. Bulgaristan, 2011, s.19.

⁸⁸ ACAR, Feride: "Kadınların İnsan Haklarında Ulusüstü Standartlar ve Denetim: CEDAW Örneği Bağlamında Bazı Gözlemler", Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar, Durudoğan, Hülya/Gökşen, Fatoş/Oder, Bertil Emrah/Yükseker, Deniz (der.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.190.

⁸⁹ COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.75; CEDAW Komitesi: Kadına Karşı Şiddet Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 19, UN Doc. A/47/38, at 1, 1993, para. 10-11.

⁹⁰ UYGUR, Gülriç: "İstanbul Sözleşmesi Işığında Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un Temel Yaklaşımı", Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri, Yarar, Betül (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s.2015, s.197.

⁹¹ BAKIRCI, Kadriye: "İstanbul Sözleşmesi", Ankara Barosu Dergisi, (4), 2015, s.136.

⁹² ÇAĞLAR GÜRGEY, Fatma İrem: "Ev-İçi Şiddet Davalarında Yargıcın Tarafsızlığı", Ankara Barosu Dergisi, (4), 2015, s.65.

⁹³ BECKER, Mary E.: "Access to Justice for Battered Women", Washington U. Journal of Law & Policy, 12(63), 2003, s.63-64.

dahil) eğer şiddete maruz kalan kadın basmakalıp bir şekilde “dehşete düşmüş”, “sarsılmış” kadın rolüne uygun davranmazsa kadının nasıl bir risk düzeyiyle, korkuyla, tehditle, şiddetle veya şiddet tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun tayin edilmesinde hatalar yapılabilmektedir.⁹⁴ Çeşitli vakalarda şiddete maruz kalanın nerede olduğu, ne giydiği, cinsel geçmişi, uyuşturucu/uyarıcı bir madde etkisinde olduğu, kendini koruyacak güçte olduğu, direnmediği takdirde fiile rızasının olduğu, kendi söz ve davranışlarının şiddete vücut verdiği gibi “mağdur suçlayıcılık” anlamına gelen iddialar hem fail veya vekili hem de yargının aktörleri tarafından kullanılmaktadır.⁹⁵

Benzer şekilde cinsel saldırıdan şikayetçi olan kadınların mahkemede güvenilirlikleri, itibarları, kimin daha “gerçek kurban”⁹⁶ olduğuna ilişkin kalıpyargılar yüzünden sarsılmaktadır. Bu kalıpyargılar, hukuk uygulamasında kimin “iyi kurban” olup hukuki korumayı hak ettiğine, kimin “kötü kurban” olup başına geleni hak ettiğine ve hukuki korumayı hak etmediğine ilişkindir. Örneğin seks işçileriyle evli kadınlar (eşler) itibar ve güvenilirlik konusunda iki uçta algılanmalarına karşın, cinsel saldırı şikayetlerinde her iki grup da cinsel birlikteliğe sürekli rıza gösterdikleri kalıpyargısından hareket edildiğinden iddialarının geçersiz olduğu varsayılmaktadır.⁹⁷ Özellikle hukuk sistemindeki aktörlerin, “kötü kurban”ların seks işçisi olması veya anaakım ırk/etnisite/dine mensup olmaması gibi durumları alkol/uyuşturucu madde kullanıp kullanmaması, yalan söyleyip söylememesi, önceki ilişkileri, cinsel geçmişi hakkındaki önyargı ve kalıpyargılarla özdeşleştirilmesi, hayatta kalan üzerinde çifte baskı ve mağdur suçlayıcılık oluşturmaktadır.⁹⁸

TCRK’ye dayalı bu gibi insan hakları ihlallerinin önlenmesi için yargıda TCRK ile mücadele eden bir muhakeme öncelikle bu rolleri sorunsallaştırmalı, bir başka ifadeyle sorunu doğru adlandırmalı, ikinci olarak bunlara açıkça karşı çıkmaya dayanmalıdır. Çünkü doğru adlandırılmayan bir olgu değiştirilemez. TCRK, doğru adlandırılarak her bir somut olayda teşhis edilirse, “doğal ve kaçınılmaz” olarak görülme riskinde uzaklaşılır, ayırmacılık ve eşitsizlik görünür hale gelir.⁹⁹ Dolayısıyla sorunu doğru adlandırarak ve teşhis ederek hukukun objektiflik iddiası içine gizlenmesi önlenmiş olur. Sorun doğru şekilde tespit edildikten sonra ise açıkça karşı çıkmak için her vakaya TC gözlüğüyle bakılabilmeli, TCE muhakemede bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

Bu noktada AİHM ve Anayasa Mahkemesi gibi temel hak ve özgürlüklere uygunluk denetimi yapan mahkemelerin ne yapması gerektiği sorulmalıdır. Mahkemelerin iki temel rolünden söz edilebilir: Birincisi bu mahkemeler kendi gerekçelerinde zararlı TCK’ye dayanmamalıdır, ikincisi ise iç hukuklarda var olan TCRK’yi sorunsallaştırıp tespit ederek insan haklarına zarar veren bir ayırmacılık biçimi olarak değerlendirmelidir.¹⁰⁰ Yine insan hakları hukuku çerçevesinde zararlı kalıpyargıların yol açtığı ihlalleri belirlemede karşılaşılan zorlukların neler olduğu üzerinde durulmalıdır.¹⁰¹

CEDAW Komitesi, devletlerin TCRK’ye karşı mücadele etme yükümlülüğüyle yapısal ayırmacılık arasındaki bağlantıyı 25 Numaralı Tavsiye Kararı’nda açıklığa kavuşturmuştur. Buna göre taraf devletlerin üç temel yükümlülüğü söz konusudur: (i) ayırmacılık içeren hükümleri ayıklamak ve üçüncü kişilerin ayırmacılıklarına karşı kadınları korumak; (ii) somut ve etkili politikaların doğrudan doğruya uygulayıcısı olarak kadınların fiili durumunu iyileştirmek; (iii) sadece bireysel davranışlardan kaynaklanmayan aynı zamanda yasal, toplumsal veya kurumsal

⁹⁴ RANDALL, *Ideal Victims*, s.427-428.

⁹⁵ RANDALL, *Ideal Victims*, s.430.

⁹⁶ Feminist literatürde “kurban” ve “kurbanlaştırma” söylemi de eleştirilmekte, bunun yerine “hayatta kalan” kavramı tercih edilmektedir. RANDALL, Melanie: “Sexual Assault Law, Credibility, and ‘Ideal Victims’: Consent, Resistance, and Victim Blaming” (*Ideal Victims*), *Canadian Journal of Women and the Law*, 22(2), 2010, s.407-408.

⁹⁷ RANDALL, *Ideal Victims*, s.407-409.

⁹⁸ RANDALL, *Ideal Victims*, s.413-414.

⁹⁹ TIMMER, *Gender Stereotyping*, s.44.

¹⁰⁰ TIMMER, Alexandra: “Toward an Anti-Stereotyping Approach for the European Court of Human Rights”, *Human Rights Law Review*, 11(4), 2011, s.717; ODER, Bertil Emrah: “Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar, Durudoğan, Hülya/Gökşen, Fatoş/Oder, Bertil Emrah/Yükseker, Deniz (der.)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.200-201.

¹⁰¹ BREMS/TIMMER, *Introduction*, s.4.

yapılarda kadınları etkileyen hakim TC ilişkilerini ve kemikleşmiş TCR’yi bir sorun olarak ele almak.

Her ne kadar Komite, zararlı TCRK’yi bir ihlal ve/veya ayrımcılık olarak tanımlayıp bu konuda CEDAW’ı oldukça geniş yorumlasa da¹⁰² devletlerin geleneksel, dinsel ve kültürel saiklerle Sözleşme’yi uygulamaktan imtina etme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu eğilimi kültürel değişimi hedefleyen CEDAW’ın icrai kabiliyeti haiz olup olmaması açısından değerlendirmek mümkündür. Konumuz bağlamında Sözleşme m.5/a’nın hem devletlere yüklediği yükümlülüğün sınırının belirsiz olması hem de bu yükümlülüğün icra edilebilirliği TCRK’nin ortadan kaldırılmasında bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰³ Bu nedenle amaç, insan haklarından cinsiyet fark etmeksizin herkesin eşit şekilde istifade edebilmesi ise iç hukuklarda yürürlüğe girecek her bir kuralın TC perspektifinden değerlendirilerek ayrımcılığa yol açmadığının ortaya konulması gerekmektedir.

Bu bakımdan TC etki analizinin periyodik olarak yapılması ve yürürlüğe giren yasaların izlenmesi önem taşımaktadır. Bu izlemeyi yapmayı sağlayacak enstrümanların başında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan, Simone Cusack tarafından kaleme alınan ve toplumsal cinsiyete dayalı rollerle mücadele etme stratejilerini gösteren “*Yargısal Klişeleri Ortadan Kaldırmak: Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddet Vakalarında Kadınların Adalet Eşit Erişimi*” (Eliminating Judicial Stereotyping: Equal Access to Justice for Women in Gender-based Violence Cases) başlıklı bir politika belgesi gelmektedir. Bu gibi araçların yaygınlaşması ve kullanılabilir hale gelmesi için hem literatürde TCRK’nin yargıda tespitine yönelik araştırmalar artmalı hem de yargı organları bizzat kararlarında eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağını incelerken TCRK’nin bir ihlal oluşturup oluşturmadığını tartışmalıdır.

CEDAW Komitesi’nin TCRK’nin yol açtığı insan hakları ihlallerini tespit ettiği ve gerekçelendirdiği kararları, BM içindeki diğer mekanizmaları da bu konuda harekete geçmeye teşvik etmiştir. Örneğin BM Özel Raportörü, 2013 tarihli aşırı yoksulluk ve insan hakları üzerine kaleme aldığı raporunda ücretsiz bakım emeği, eşitsizlik ve kadınların insan hakları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Raporda ücretsiz bakım emeğinin kadın ve erkek arasında bölüşülmesinde CEDAW’a ve Komite’nin kararlarına atıfla toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargıların (örneğin erkekler eve ekmek getiren, kadınlar ise bakan/besleyendir) kadınları nasıl ayrımcılığa maruz bıraktığı ve yoksulluğa mahkum ettiği belirtilmektedir. Özel Raportör, ücretsiz bakım sorumluluklarının cinsiyetlendirilmiş eşitsiz bölüşümüne yol açan kalıpyargıların dönüştürülmesinin önemini vurgulamaktadır. Devletlerin yükümlüğünün, bakım emeğini sadece kadınların sorumluluğunda gören veya belirli bir tip aile modelini, diğerlerini dışlayarak teşvik eden yaklaşımları tercih edip dayatmaksızın ücretsiz bakımın önemini anlamak ve bu emeğin değerini ortaya koymak olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁴

İnsan haklarına uygunluk denetimi yapan ulusal ve uluslararası denetim organlarının eşitlik ilkesi analizlerinde hukuki akıl yürütmenin güçlendirilmesi için TCRK’nin doğru şekilde değerlendirilmesi önem taşımaktadır. TCRK meselesi, sadece hukuku ve daha özelde yargıyı ilgilendiren bir mesele değildir; aynı zamanda eğitim¹⁰⁵, medya¹⁰⁶ gibi hukuk dışındaki alanlarda da bu mesele hakkında araştırma, çalışma ve faaliyetler yapılmalıdır ve yapılmaktadır.¹⁰⁷ Hukukun dönüşmesi tek başına toplumun dönüşmesini, daha eşit ve özgür olmasını sağlamayacaktır; ancak bu dönüşümün, toplumun dönüşmesine büyük katkısı olacaktır.

¹⁰² COOK/CUSACK, Gender Stereotyping, s.75.

¹⁰³ HOLTMAAT, Towards Different Law and Public Policy, s.78.

¹⁰⁴ BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: Report by Special Rapporteur (Magdalena Sepúlveda Carmona) on Extreme Poverty and Human Rights, UN Doc. A/68/293, 09.08.2013, 2013; CUSACK, Building Momentum, s.19.

¹⁰⁵ Örneğin Türkiye’de yükseköğretim alanındaki çalışmaların bir değerlendirmesi için bkz. SANCAR, Serpil: “Üniversitede Feminizm: Bağlam, Gündem ve Olanaklar”, Toplum ve Bilim Dergisi, (97), 2003, s.164-182.

¹⁰⁶ Örneğin kadına yönelik şiddet haberlerinde medyada basmakalıp yargılardan uzak durulması gerekirken “iyi veya kötü, köle veya efendi, kurban veya fail” gibi TCRK’yi pekiştirici bir dilin hakim olduğu görülmektedir. DURSUN, Çiler: “Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği,” Fe Dergi, 2(1), 2010, <http://cins.ankara.edu.tr/cdursun.html>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020). Benzer şekilde şiddete maruz kalanın yanı sıra fail de özellikle medya aracılığıyla bir salgın, anonim bir sapıklık, fiziksel bir formu olmayan cinsiyetsiz bir varlık gibi yansıtılmaktadır. Örneğin “şiddet ve tecavüz kadınları takip ediyor”, “aile içi şiddet kadınların peşini bırakmıyor” başlıkları şiddet faili erkekleri hem görünmez kılmakta hem de şiddeti gerçekleştiren değil, fakat buna maruz kalanla ilişkisi üzerinden temsil edilmektedir. RANDALL, Ideal Victims, s.423-425.

¹⁰⁷ TIMMER, Strengthening the Equality Analysis, s.49.

muhakkaktır. Bu açıdan toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılması için hukuk da dahil tüm alanlarda bütüncül politikalar geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ulusal ve uluslararası hukuktaki gelişmelere bakıldığında TCRK konusunda çalışan hukukçuların iddiası, tüm genellemeleri veya varsayımları ortadan kaldırmak değil¹⁰⁸; insan hakları ihlali ve ayrımcılık biçimi olduğundan bahisle ortadan kaldırılması gereken roller ve kalıpyargıları tespit ederek bunlarla mücadele etmektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Feride: “Kadınların İnsan Haklarında Ulusalüstü Standartlar ve Denetim: CEDAW Örneği Bağlamında Bazı Gözlemler”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Durudoğan, Hülya/Gökşen, Fatoş/Oder, Bertil Emrah/Yükseker, Deniz (der.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.185-195.
- BAKIRCI, Kadriye: “İstanbul Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 2015, s.134-204.
- BARTLETT, Katharine T.: “Feminist Legal Methods”, *Harvard Law Review*, 103(4), 1990, s.829-888.
- BECKER, Mary E.: “Access to Justice for Battered Women”, *Washington U. Journal of Law & Policy*, 12(63), 2003, s.63-98.
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi: *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Kullanmada Erkeklerle ve Kadınlara Eşit Hak Sağlanmasına İlişkin Genel Yorum No. 16*, UN Doc. E/C.12/2005/4, 2005.
- BM İnsan Hakları Konseyi: *Report of the Working Group on the Issue of Discrimination Against Women in Law and in Practice*, A/HRC/20/28, 2012.
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: “Principles and Guidelines for A Human Rights Approach to Poverty Reduction Strategies”, HR/PUB/06/12, İsviçre 2006.
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: *İnsan Hakları Yüksek Komiserliği*, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/OnePagers/Gender_stereotyping.pdf, (Erişim Tarihi: 01.04.2020).
- BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği: *Report by Special Rapporteur (Magdalena Sepúlveda Carmona) on Extreme Poverty and Human Rights*, UN Doc A/68/293, 09.08.2013, 2013.
- BREMS, Eva/TIMMER, Alexandra: “Introduction” (Introduction), *Stereotypes and Human Rights Law*, Brems Eva/Timmer, Alexandra (ed.), Intersentia, UK 2016, s.1-11.
- BYRNES, Andrew C./GRATEROL, Maria Herminia/CHARTRES, Renee L.: “State Obligation and the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women”, *UNSW Law Research Paper No. 2007-48*, 19.07.2007.
- COOK, Rebecca J./CUSACK, Simone: *Gender Stereotyping: Transnational Legal Perspectives*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2010.
- CUSACK, Simone: “Building Momentum Towards Change: How the UN’s Response to Stereotyping is Evolving”, *Stereotypes and Human Rights Law*, Brems, Eva/Timmer, Aleandra, Intersentia, UK 2016, s.11-39.
- CUSACK, Simone: *Eliminating Judicial Stereotyping: Equal Access to Justice for Women in Gender-Based Violence Cases*, Geneva: Final Paper Submitted to the Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014.
- CUSACK, Simone: *Gender Stereotyping as a Human Rights Violation*, United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner, Año 2013.
- ÇAĞLAR GÜRGEY, Fatma İrem: “Ev-İçi Şiddet Davalarında Yargıcın Tarafsızlığı”, *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 2015, s.57-75.
- DEMİR, Nazlı Hilal: *Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.
- DİNÇKOL, Bihterin: “Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), Güz 2005, s.101-117.
- DİNÇKOL, Bihterin Vural: “Kadının İnsan Hakları”, *İnsan Hakları Hukuku ve Kadın*, Dinçkol, Bihterin Vural (der.), İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul 2003, s.13-20.
- DURŞUN, Çiler: “Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği,” *Fe Dergi*, 2(1), 2010, <http://cins.ankara.edu.tr/cdursun.html>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- EDWARDS, Alice: *Violence Against Women Under International Human Rights Law*, Cambridge University Press, New York 2011.
- EDWARDS, Alice: “Violence Against Women as Sex Discrimination: Judging The Jurisprudence of the United Nations Human Rights Treaty Bodies”, *Texas Journal of Women and the Law*, 18(1), 2008, s.1-59.

¹⁰⁸ TIMMER, Strengthening the Equality Analysis, s.49.

- FINEMAN, Martha Albertson: “The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition”, *Yale Journal of Law and Feminism*, 20(1), 2008, s.1-23.
- GLICK, Peter, et al: “Why Do Women Endorse Honor Beliefs? Ambivalent Sexism and Religiosity As Predictors”, *Sex Roles*, 75(11-12), 2016, s.543-554.
- GÜL, İdil Işıl/KARAN, Ulaş: *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuku, İzleme ve Belgeleme, Yeşiladalı, Burcu/Ayata, Gökçeçiçek (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.*
- HELLUM, Anne/SINDING AASEN, Henriette: “Introduction”, *Women’s Human Rights CEDAW in International, Regional and National Law*, Hellum, Anne/Sinding Aasen, Henriette (ed.), Cambridge University Press, UK 2013, s.1-25.
- HOLTMAAT, Rikki: *Towards Different Law and Public Policy: The Significance of Article 5a CEDAW for the Elimination of Structural Gender Discrimination*, Ministry of Social Affairs and Employment in the Netherlands, Reed Business, Hollanda 2004.
- L’HEUREUX-DUBÉ, Claire: “Beyond the Myths: Equality, Impartiality, and Justice”, *Journal of Social Distress and the Homeless*, 10(1), 2001, s.87-104.
- ODER, Bertil Emrah: “Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, Durudoğan, Hülya/Gökşen, Fatoş/Oder, Bertil Emrah/Yükseker, Deniz (der.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.195-225.
- ODER, Bertil Emrah: “Giriş: Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması”, *Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama, Yeşiladalı, Burcu (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.23-53.*
- PERLIN, Michael: “My Sense of Humanity Has Gone Down The Drain’ Stereotypes, Stigma and Sanisms”, *Stereotypes and Human Rights Law*, Brems Eva/Timmer, Alexandra (ed.). Intersentia, UK 2016, s.95-119.
- RANDALL, Melanie: “Sexual Assault Law, Credibility, and ‘Ideal Victims’: Consent, Resistance, and Victim Blaming”, *Canadian Journal of Women and the Law*, 22(2), 2010, s.397-433.
- ROMANY, Celina: “State Responsibility Goes Private: A Feminist Critique of the Public/Private Distinction in International Human Rights Law”, *Cook, Rebecca (ed.), Human Rights of Women: National and International Perspectives*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1994, s.85-116.
- SAKALLI UĞURLU, Nuray: “Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 2002, s.4-58.
- SANCAR, Serpil: “Üniversitede Feminizm: Bağlam, Gündem ve Olanaklar”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, (97), 2003, s.164-182.
- SCALES, Ann: “Feminist Legal Method: Not So Scary”, *UCLA Women's LJ*, 2(1), 1992, s.1-34.
- ŞİMŞEK, A. Aslı/SONGUR, Damla: “Cinsiyetçilik, Cinsel Taciz ve Saldırıya Karşı Kadın Çalışma Merkezlerinin İşlevi: Bir Saha Çalışmasının Düşündürdükleri”, *Üniversitelerde Cinsel Taciz ve Saldırıyla Mücadele: CTS Çalışmaları*, Uygur, Gülriz/Şimga, Hülya, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi, KKTC 2018, s.25-43.
- TIMMER, Alexandra: “Of Firearms and Weak Women: Sex Discrimination in Hülya Ebru Demirel v. Turkey”, 31 Temmuz 2018. <https://strasbourgothers.com/2018/07/31/of-firearms-and-weak-women-sex-discrimination-in-hulya-ebru-demirel-v-turkey/>, (Erişim Tarihi: 04.03.2020).
- TIMMER, Alexandra: “Gender Stereotyping in the Case Law of the EU Court of Justice” (Gender Stereotyping in the Case Law), *European Equality Law Review*, (1), 2016, s.37-48.
- TIMMER, Alexandra: “Judging Stereotypes: What The European Court Of Human Rights Can Borrow From American and Canadian Equal Protection Law” (Judging Stereotypes), *The American Journal of Comparative Law*, 63(1), 2015, s.239-284.
- TIMMER, Alexandra: *Strengthening the Equality Analysis of the European Court of Human Rights: The Potential of the Concepts of Stereotyping and Vulnerability*, Dissertation submitted in order to obtain the degree of Doctor of Law, Ghent University Faculty of Law, February 2014.
- TIMMER, Alexandra: “Toward an Anti-Stereotyping Approach for the European Court of Human Rights”, *Human Rights Law Review*, 11(4), 2011, s.707-738.
- UYGUR, Gülriz/ÖZDEMİR, Nadire: “Giriş”, *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Uygur, Gülriz/Özdemir, Nadire (ed.), 2. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2019, s.7-17.
- UYGUR, Gülriz: “İstanbul Sözleşmesi Işığında Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun’un Temel Yaklaşımı”, *Şiddetin Cinsiyetli Yüzleri*, Yarar, Betül (der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s.2015, s.193-211.
- UYGUR, Gülriz: “Toplumsal Cinsiyet ve Adalet: Hukuk Adaletsizdir”, *Ankara Barosu Dergisi*, (4), 2015, s.121-132.

KARARLAR

- Ángela González Carreño v. İspanya, Başvuru No. 47/2012, UN Doc. CEDAW/C/58/D/47/2012, 2014.
CEDAW Komitesi: CEDAW m.2 Çerçevesinde Devletlerin Temel Yükümlülüklerine İlişkin Genel Tavsiye Kararı No. 28, UN Doc. CEDAW/C/GC/28, 2010.
CEDAW Komitesi: CEDAW m.4/1’de Düzenlenen Geçici Özel Önlemler Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 25, UN Doc. A/59 138, 2004.
CEDAW Komitesi: Eğitim ve Halkı Bilgilendirme Programlarına İlişkin Genel Tavsiye Kararı No. 3, 6. oturum, 1987.
CEDAW Komitesi: Genel Tavsiye Kararı No. 21: Evlilikte ve Aile İlişkilerinde Eşitlik, UN Doc. A/49/38 at 1, 1994.
CEDAW Komitesi: Genel Tavsiye Kararı No. 23: Siyasi ve Kamusal Yaşam, UN Doc. A/52/38/Rev1 at 61, 1997.
CEDAW Komitesi: Kadına Karşı Şiddet Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 19, UN Doc. A/47/38, at 1, 1993.
CEDAW Komitesi: Kadınların Mülteci Statüsü, Sığınması, Vatandaşlığı ve Devletsizliğinin Toplumsal Cinsiyetle İlgili Boyutları Hakkında Genel Tavsiye Kararı No. 32, UN Doc. CEDAW/C/GC/32, 2014.
CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Arnavutluk, UN Doc. CEDAWC/ALB/CO/3, 2010.
CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Birleşik Arap Emirlikleri, UN Doc. CEDAWC/ARE/CO/1, 2010.
CEDAW Komitesi: Sonuç Gözlemleri: Rusya, UN Doc. CEDAWC/USR/CO/7, 2010.
Emel Boyraz v. Türkiye, Başvuru No. 61960/08, AİHM, 02.12.2014.
Hülya Ebru Demirel v. Türkiye, Başvuru No. 30733/08, AİHM, 03.12.2018.
Isatou Jallow v. Bulgaristan, Başvuru No. 32/2011, UN Doc. CEDAW/C/52/D/32/2011, 2012.
Karen Tayag Vertido v. Filipinler, Başvuru No:18/2008, 16.7.2010.
Konstantin Markin v. Rusya, Başvuru No. 30078/06, AİHM, 22.03.2012.
L.C. v. Peru, Başvuru No. 2212009, UN Doc. CEDAW/C/50/D/22/2009, 2011.
M.C. v. Bulgaristan, Başvuru No. 39272/98, AİHM, 04.03.2004.
R.K.B. v. Türkiye, UN Doc. CEDAW/C/51/D/28/2010, 13.04.2012.
V.C. v. Slovakya, Başvuru No. 18968/07, AİHM, 8.02.2012.
V.K. v. Bulgaristan, Başvuru No. 20/2008, UN Doc. CEDAW/C/49/D/20/2008, 2011.
V.V.P. v. Bulgaristan, UN Doc. CEDAW/C/53/D/31/2011, 24.11.2012.